

Tribale Kunst en Cultuur

jaargang 4 - nummer 1 - maart 2016

Colofon

"Tribale Kunst en Cultuur" is een kwartaalblad dat zich richt op *tribale culturen en etnografische kunst*. Het wordt uitgegeven door de Vereniging Tribale Kunst en Cultuur. De meeste artikelen zijn van de hand van leden van deze vereniging of van zusterverenigingen. Kopij is welkom!

Ten aanzien van de inhoud van ingezonden artikelen kan de redactie slechts redactioneel verantwoordelijk zijn.

Een *abbonement* is gekoppeld aan het *lidmaatschap* en kost binnen Nederland € 35,- per jaar (partners samen € 50,-). Abonnee-lid word je door je in te schrijven via Inschrijfformulier 'A' op onze website. Prijs losse nummers €10,-, incl. verzendkosten.

Onze digitale nieuwsbrief **Footprints** is voor iedereen **gratis** en kan aangevraagd worden via het *Contactformulier*.

Redactie:

Marchinus Hofkamp	eindredacteur
Justus Houthuesen	redacteur

Bestuur Vereniging Tribale Kunst en Cultuur

Marchinus Hofkamp	voorzitter
Ron van Doorn	penningmeester
Guus van den Boogaard	secretaris
André Smit	lid
Justus Houthuesen	lid

Via het *Contactformulier* op de website zijn zowel het bestuur als de redactie te bereiken.
Website: www.tribalekunstencultuur.org

ISSN 2352-1848

De foto's op de omslag

De foto's op de omslag tonen een object uit de verzameling van twee van onze leden. Elk lid krijgt bij toerbeurt de gelegenheid om op deze plek een voor hem/haar bijzonder voorwerp te tonen. Het verhaal bij het object van de voorpagina wordt verteld door

Dirk van Burgel

Uit Timboektoe

De voor mij lastige keuze voor een lievelingsvoorwerp betreft een beeldje, dat ik in februari 2008 in Timboektoe, Mali gekocht heb. Ik was daar o.a. om het (muziek-) 'Festival au Desert' te bezoeken. Dit festival is als onderdeel van de vredesregeling tussen Touaregs en de regering in Bamako bedoeld om de Toereg cultuur aandacht te geven. Het idee om in de mythische stad Timboektoe te zijn sprak mij zeer aan. Ik was al eens eerder op 100 km afstand geweest en het zat me nog immer dwars Timboektoe toen niet bezocht te hebben. Veel mensen kennen Timboektoe nog van vroeger van de Donald Duck en denken dat het niet echt bestaat. Ooit was Timboektoe de enige Afrikaanse stad die in West Europa bekend was, omdat het toen het belangrijkste handelskruispunt in Afrika was.

Het terras vanwaar in november 2011 de Nederlandse treinmachinist Sjaak Rijke is ontvoerd, heb ik regelmatig bezocht (er waren eigenlijk maar twee plekken waar je als toerist even lekker kon zitten en lunchen). Opvallend vond ik dat Kadhaffi er tamelijk populair was; hij had er een kanaal aangelegd en bezat er een hotel. Ik logeerde aan de rand van Timboektoe en kon zo de woestijn in lopen. De eerste ochtend dat ik daar buiten kwam, stond men zoutplaten op een vrachtauto te laden, net als vroeger, alleen ging men toen met kamelen de woestijn door.

Het beeldje, een zittende, denkende man van 17 cm hoog, werd mij te koop aangeboden door een paar jongetjes die inmiddels wisten dat ik "oude voorwerpen" zocht. Ik had tot dan niets gevonden wat dat mij aansprak. De familie waarvan het beeldje was, had geld nodig om zaad te kopen om weer in te kunnen zaaien. Na familieberaad en onderhandelingen kon ik het kopen voor 100 Euro. Ik vond het beeldje direct fantastisch, vooral het verstilde introverte sprak mij aan. Een associatie met de denker van Rodin lag voor mij voor de hand. Het heeft niets met Timboektoe te maken, maar alles met Djenné, waar veel meer van dergelijke beelden zijn gevonden.

Ik heb het al heel vaak kunnen verkopen, maar dat is iets wat echt niet gaat gebeuren. Of het werkelijk oud is en hoe de familie er aan kwam, weet ik niet. Misschien is het wel te mooi om waar te zijn, maar vanuit de hele context en sfeer waarin ik het gekocht heb en hoe het eruit ziet, is het een van mijn lievelingsobjecten. *Dirk*

Foto's Marco de Nood, beroepsfotograaf te Dordrecht

Van de voorzitter

In het beschermhoesje van dit nummer trof je onder het tijdschrift ook nog een losse **A3 poster** aan. Deze wil de aandacht vestigen op onze Etnografica Beurs in Dordrecht. Bij deze dan ook ons verzoek om deze poster op een opvallende openbare plek op te hangen – bijvoorbeeld het **prikbord** van je lokale bibliotheek, museum, activiteitencentrum e.d. (ivm deze poster verschijnt dit nummer vroeger dan normaal). We verwachten dat het weer een mooie beurs wordt, met uitwisseling van objecten, maar vooral ook van indrukken, goede discussies en de gezelligheid van liefhebbers ‘onder elkaar’.

In februari was het precies 100 jaar geleden, dat de Dada-kunststroming het licht zag in ‘Cabaret Voltaire’ in Zürich, de geboortestad van ‘Dada’. In deze stad zijn daarom op dit moment vier Dada-exposities te zien, waaronder «Dada Afrika» in Museum Rietberg (met catalogus). De Dada-beweging was in 1916 een reactie op de uitzichtloosheid, die zich na twee rampzalige oorlogsjaren van iedereen meester had gemaakt – zelfs in het neutrale Zwitserland.

In ‘Dada’ kwamen absurdisme, kubisme, surrealisme, beeldende kunst, poëzie en theater samen, en deze stroming verspreidde zich over Europa en de USA. En dus wordt deze honderdste verjaardag ook buiten Zwitserland gevierd. Misschien dat ook daarin onze tijdgeest, waarin ‘doem’ volop in de lucht hangt, een rol meespeelt? Zo wordt er in Berlijn vanaf begin augustus eveneens een «Dada Afrika» tentoonstelling georganiseerd (zie de afbeelding onder), en wordt ook in Amsterdam aandacht besteed aan ‘Dada’, o.a. in Eye en in de Amstelkerk, en in het noorden in Museum Dr8888.

In dit nummer kom je ‘Dada’ terloops tegen in het interview met Wim Kamphuis, die weliswaar nog ‘veel te jong’ is om zelf nog deelge-

nomen te kunnen hebben aan die beginjaren van ‘Dada’, maar die er in zijn jonge jaren zowel hier als in Parijs door geïnspireerd raakte. Overigens is hij een van de weinige nog levende artiesten die in de “Pieter Scheen” staat vermeld. Mede door ‘Dada’ kwam hij op het spoor van de tribale kunst. Bij hem thuis treffen we vooral kunst uit India en de Himalaya regio aan.

Geen 100 jaar, maar toch ook een beetje jarig, dat zijn wijzelf: Het eerste nummer van dit tijdschrift rolde precies 3 jaar geleden van de pers. Als ‘verjaardagspresentje’ tref je in dit nummer een Afrikaans puzzelstukje aan, dat toen nog ontbrak in het artikel bij de ‘-geboorte’ van ons tijdschrift.

Afrika komt ook weer terug in een interessant artikel in twee delen over de stenen armbanden uit de Hombori-regio in Mali, in een bezoek aan de Mursi in Ethiopië, in de antropomorfe figuren van de buurvolkeren Mangbetu en Azande, en in de voor- en achtercover, waar een aardewerkfiguur uit West-Afrika en potten uit Zuid-Afrika om de aandacht wedijveren. In het juni-nummer zal aandacht besteed worden aan een heel ander continent.

De redactie wenst jullie weer veel leesplezier.

Inhoud

blz.nr.

- 2 - Colofon
 - De foto op de omslag :
Uit Timboektoe
Dirk van Burgel
- 3 - Van de voorzitter
 - Inhoud
- 4 - *De stenen armbanden uit Hombori en het Massif de l’Air - deel 1*
André Smit
- 10 - *Lichaamsversieringen bij de Mursi, een volk in Ethiopië*
Guus van den Boogaard
- 15 - *Puzzelstukje*
Marchinus Hofkamp
- 18 - *Azande en Mangbetu*
Marchinus Hofkamp
- 22 - *Groet uit Enschedistan, een interview met beeldend kunstenaar en verzamelaar Wim Kamphuis*
Nienke Essed
- 27 - De foto op het achterblad :
Aardewerken Zulu potten
Coby en Pieter Venema

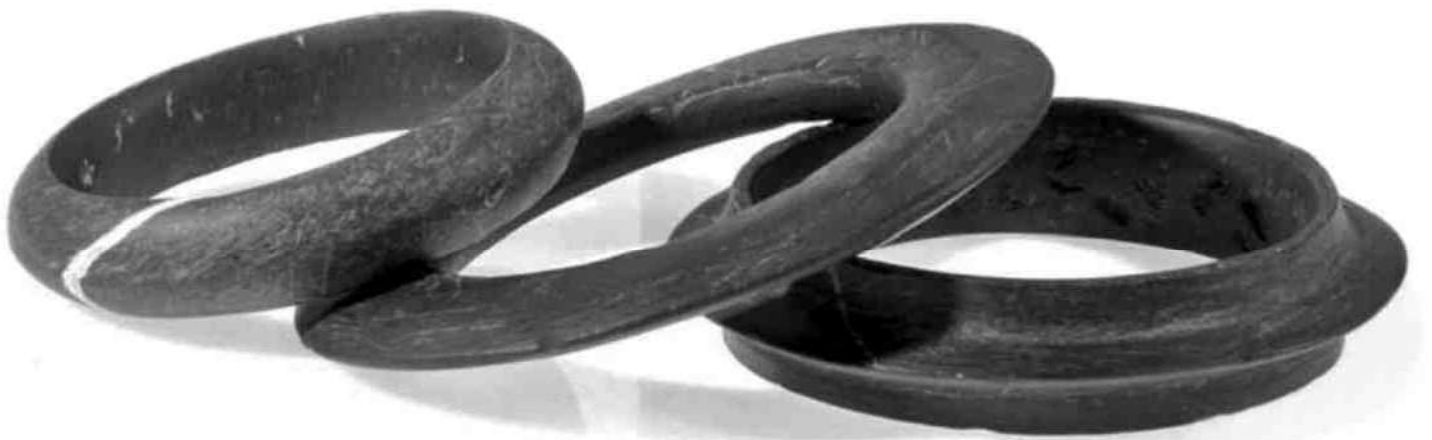
Hannah Höch, *Ohne Titel* 1929 - *Pende-masker in een Dada collage*

De stenen armbanden uit Hombori en het Massif de l'Air

André Smit

deel 1 - Hombori

Je ziet ze op markten in West-Afrika, maar soms ook in galeries en op verzamelaarsbeurzen, die zware stenen armbanden. Zwarte steen, maar soms wat wit geaderd als marmer. Voor ons zijn ze veelal te zwaar om te dragen, en bijna steeds ook te groot – hoe zit dat?

1. diverse modellen stenen armbanden

Inleiding

In het oosten van Mali aan de rand van het Dogon gebied ligt Hombori. In 2009 telde dit conglomeraat van dorpen ruim 20.000 inwoners. Naar Hombori zijn de stenen armbanden genoemd die in deze streek gemaakt werden van zwarte harde kalksteen. Ze werden door vele volken, zoals de Mossi en de Toearegs in Mali en omliggende landen, net boven de rechter elleboog gedragen. De Toearegs droegen naast het meest voorkomende model, dat half rond in doorsnede is, ook stenen armbanden van andere modellen. Deze werden veel in Niger ten noorden van Agadez (Massif de l'Air) van schist gemaakt, een steensoort van fijne laagjes dat enigszins doet denken aan leisteen.

In dit eerste deel wordt ingegaan op de stenen armbanden die in het gebied van Hombori werden vervaardigd. Door onderzoek van een drietal archeologen (Y. Pailler, A.G. Carmagnani en K. Macdonald) is in de laatste tien jaar veel duidelijk geworden over de fabricage en ouderdom van deze armbanden. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de artikelen van deze onderzoekers.

Ligging en historische context

Het gebied van Hombori is ongeveer 200 km² groot en ligt in het zuiden van Mali in het Sahelgebied (afb 2). Het gebied is rotsachtig en de Hombori Tondo (de berg Hombori) is met zijn 1153 meter het hoogste punt van Mali. Er wonen vooral Songhai en Peul. In de 19e eeuw was Hombori een belangrijk handelscentrum vooral voor zout dat met karavanen aankwam vanuit Timboektoe. Vee werd geruid voor stoffen en ook slavenhandel kwam voor. De bevolking van Hom-

2. het Hombori gebied met de diverse etnische groepen

3. *Hombori marmar*

bori zelf verhandelden veren, struisvogeleieren en stenen voorwerpen zoals armbanden, vizzels, stampers en kommen.

De Songhai zijn voornamelijk landbouwers, en hun werkzaamheden dus in belangrijke mate seizoen-gebonden. Toen de handel in armbanden tot grote bloei kwam, werd er tussen juli en september op het land gewerkt en in de overige maanden in de steengroeven. Het werken met steen was uitsluitend mannenarbeid, waarbij het vakmanschap van vader op zoon werd doorgegeven. De ambachtslieden gingen lopend of per ezel naar de groeven in het gebied van Dimanou, zo'n 35 km ten noorden van Hombori [1]. Ze brachten soms maanden achtereen door bij de groeven. Vermoedelijk worden deze armbanden heden ten dage niet meer gemaakt en verdwijnt de vaardigheid tot het maken ervan.

Geologisch moet het gesteente van de groeven waaruit de stenen voor de armbanden worden gewonnen gerekend worden tot 'dicht grijs kalksteen', dat bijna tot marmar is gemetamorfoseerd, met banden van kwarts. Dit gesteente wordt Hombori 'marmar' (afb 3) genoemd. In het gebied van Dimanou werden drie groeven geëxploiteerd te weten: Beligoussa (37 km ten noorden van Hombori), Dinamberrri en Nokema (40 km ten noorden van Hombori). In Nokema, de grootste en meest uitgestrekte groeve, werd de donkerste steen gewonnen, die vooral bij de Toearegs geliefd was. In de ontsluiting van Dinamberrri werd een rode variant gevonden, die door zijn kleur en zeldzaamheid zeer in trek was (afb 12).

Het vervaardigen van de armbanden

Het hele proces van de vervaardiging van de armbanden wordt zowel door Paillier en Carmagnani [1, 2] als door Macdonald [3] uitgebreid beschreven. Het winnen van de stenen gebeurde in open groeven, die soms tot een diepte van vijf meter werden uitgegraven om steen van de juiste kwaliteit te vinden. Vroeger is dit werk ongetwijfeld uitgevoerd met houten en stenen werktuigen, die in de late 19e eeuw zijn vervangen door ijzeren, deels geïmporteerde gereedschappen. De groeven waren heilige plaatsen. De ambachtslieden offerden kippen en schapen om beschermd te zijn tegen ongelukken tijdens het winnen van de stenen. Door de offergaven altijd op dezelfde plaats uit te voeren ontstond een soort recht om op deze plek steen te winnen.

De eerste fase van het maken van de ringvorm werd bij de groeve gedaan. De steen werd met een hamer en een ijzeren beitel verkleind tot een schijf met een doorsnede van 150-200 mm (afb 4). Hiermee werd ook getest of de steen geschikt was en het verminderde de hoeveelheid materiaal die vervoerd moest worden. Opvallend is dat slechts weinig schijven in deze fase kapot gingen [1]. De ruwe schijven werden getransporteerd naar dorpjes op de hoogvlakten voor verdere bewerking. Elke steenhouwer kon wel tot 100

4. *Eerste fase - schijf*

5. De ruwe armband wordt vormgegeven

6. Het schuren met een brok zandsteen

ruwe schijven meenemen om verder te bewerken.

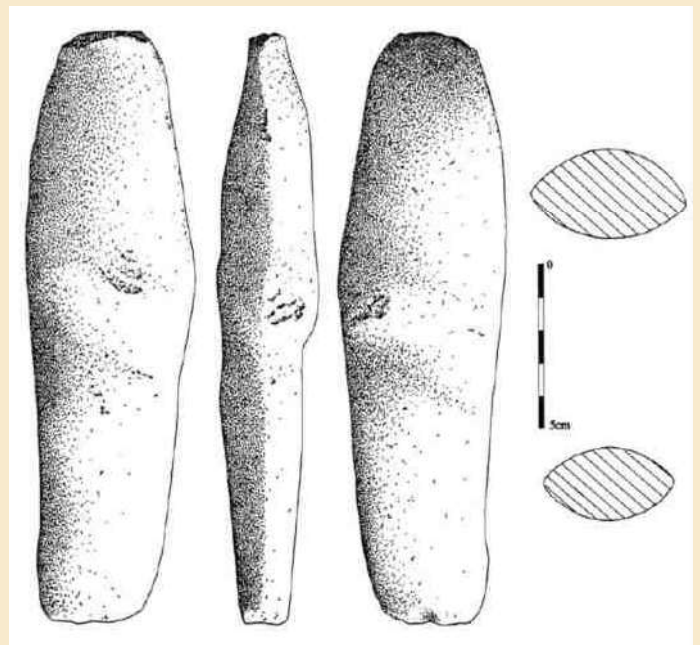
Het gat in het midden werd gemaakt door met beiteltes aan beide zijden te hameren. Van de taps toelopende ruwe steen werden net zolang kleine flinters afgeslagen totdat de schijf geschikt was om met andere werktuigen verder af te werken (afb 5).

De dan nog ruwe buitenzijde werd geschuurd met behulp van zandstenen werktuigen, die gebruikt werden als een soort vijl, eerst droog daarna met een mengsel van olie en zand op de zandsteen (afb 6, 7, 8). Voor de binnenkant werd een ronde zandsteen (afb 7, 8) gebruikt die samen met water de binnenkant glad maakte.

De laatste fase van het glad maken werd gedaan door het schuren op grote zandstenen rotsblokken (afb 9), die aan de oppervlakte van de hoogvlakte liggen en die hierdoor grote groeven hebben gekregen (afb 10). Dan volgde de fase van het polijsten. Dit gebeurde met zandsteen, zand en olie, zodat de armbanden zo glad werden als glas, waarna ze gewassen en gedroogd werden. Voordat de banden werden verhandeld, werden ze ingewreven met schapen- of rundervet.

Handel in armbanden

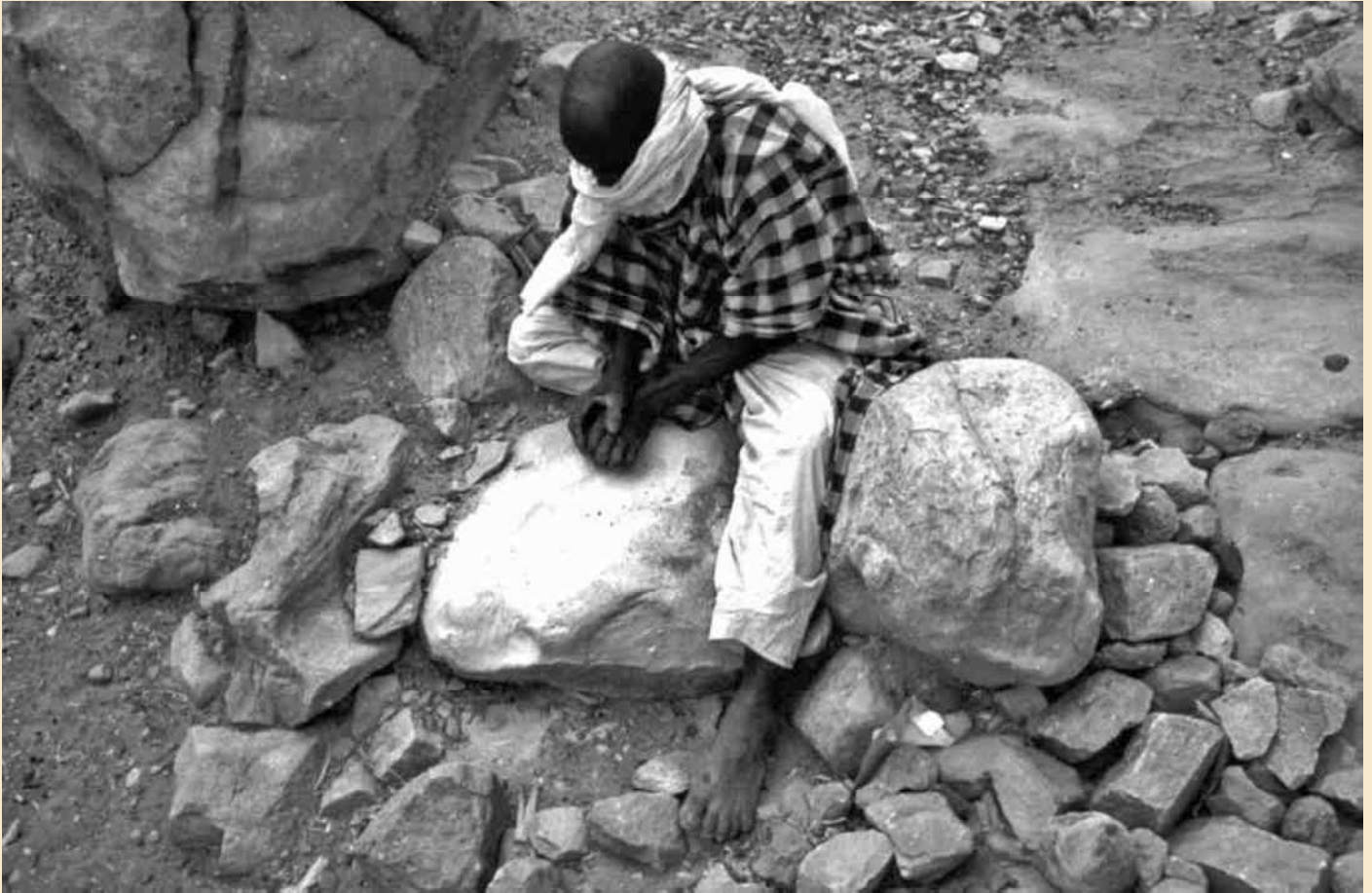
Door de grote hoeveelheid werk, die aan het vervaardigen van een armband vastzat, waren ze (in lokaal perspectief gezien) duur, en de bevolking was er dan ook zuinig op. Indien er een armband brak dan werd deze door de lokale smid gerepareerd met een ijzeren of koperen plaatje of veranderd in een hanger (afb 11). In de tweede helft van de 20e eeuw werden voor toeristen Hombori-armbanden gemaakt die veel lichter zijn (60 gram ten opzichte van 200 gram) en kleiner in doorsnede om als armband voor de westerse vrouw te dienen (afb 12).

7. Zandstenen slijpstenen

8. De binnenkant bewerken met een ronde zandsteen

9. Man aan het schuren op en d.m.v. zandsteenrots

10. Groeven in zandsteen om armband glad te maken

12. Hombori armbanden voor de toeristenmarkt

11. Gerepareerde armband met koperen plaatjes en nagels

13. Glazen Bida armband, imitatie Hombori "marmer"

14. Authentieke houten namaak "Hombori" armbanden

15. Toareg armband met opstaande randen

Etnische groepen die stenen armbanden gebruikten

De armbanden, die de Songhai niet voor eigen gebruik nodig hadden, werden verkocht aan de Mossi en Gurunsi in Burkina Faso, aan de Toareg, de Bozo en aan de Dogon in Mali. De afzet aan de Mossi, de Dogon en de Bozo was het grootst in aantal. De Bozo, die langs de Niger leven, droegen deze armbanden omdat ze kracht zouden geven bij het vissen met de harpoen. F. de Zeltner vertelt dat de Bozo de armbanden meestal aan de rechterarm boven de elleboog droegen, maar dat ze soms ook links werden gedragen [4].

Volgens de Mossi beschermen de stenen armbanden de drager, maken hem aantrekkelijk voor vrouwen en zorgen ervoor dat zijn vrouw gezonde kinderen baart. Omdat Hombori door de Mossi 'Manogo' werd genoemd en in het More (de taal van de Mossi) de elleboog kaka is, werden de stenen armbanden manogokaka of soms ook kugukaka (kugri = steen) genoemd. De Mossi-mannen droegen de armbanden dagelijks, terwijl de vrouwen zwaardere exemplaren aan de onderarm alleen droegen ter bescherming als hun man afwezig was [1].

De stenen armbanden uit Hombori waren erg duur. Daarom werden er ook veel goedkope armbanden, gemaakt van glas door de Bida uit Nigeria, die in het gebied van de Mossi verhandeld werden (afb 13). In de late 19e eeuw werden glazen armbanden uit Europa ingevoerd. Houten armbanden als imitatie van de Mossi-armbanden zijn ook bekend (afb 14).

De armbanden voor de Toareg werden bij voorkeur gemaakt van steen uit de groeve van Nokema, omdat daar de donkerste stenen werden gevonden. Zij beschouwden de armbanden, die ze 'tamtaco' noemden, zowel als wapen als geluksbrenger. Omdat de Toareg welvarender waren, werd van hen meer geld gevraagd. Om de kosten toch te kunnen beperken werd de afwerking dikwijls door hen zelf gedaan. Vaak werd de armband boven een vuur extra zwart gemaakt [5]. De Toareg droegen naast de in doorsnede halfronde armbanden, die voor de andere etnische groepen werden gemaakt, ook andere vormen. Zo zijn Toareg-arm-

banden bekend met een opstaande rand (afb 15), met een platte discusvorm (afb 1) en een vorm die waarschijnlijk vooral in het Massief d l'Aïr is gemaakt. Hierover meer in deel II van dit artikel.

De Peul en Toareg bezochten het gebied van Hombori tijdens het weiden van hun kuddes en lieten dan armbanden op maat maken. Dit nam vijf dagen in beslag. De ambachtslieden verlieten Hombori alleen of in groepen om hun producten te verkopen. Ze legden daarbij afstanden van vaak honderden kilometers te voet of op de rug van een ezel af om de woongebieden van de Mossi of van de Dogon te bereiken. Ze reisden een paar weken met een vracht van vele honderden armbanden, vaak het werk van meerdere jaren. De armbanden werden geruild voor kaurischelpen, maar ook wel voor goederen zoals lendendoeken.

Neolithisch?

Uit het archief van het Institut des Sciences Humaines du Mali komt de oudste geschreven melding van de Hombori armbanden, uit 1905: "We kennen het bestaan in het noorden van Hombori van marmer groeven in Dimanou waar armbanden worden gemaakt die over heel Soedan verkocht worden". De Soedanees-Franse luitenant Louis Desplagnes schreef in 1907: "Allen dragen een armband van Hombori marmer boven de elleboog. Dit sieraad, dat bij de westerse mens onbekend is, is gebruikelijk bij alle noordelijke volken, de Sorkos en Bosos, Gabibi, Markas, de mensen uit Timbuktu en Djenné, en zelfs bij de Toaregs en de Moren" [6]. Hoewel dus de oudste geschreven informatie over de Hombori armbanden uit het begin van de 20e eeuw stamt, is het vervaardigen en dragen van stenen armbanden in het Sahelgebied terug te voeren tot het Neolithicum (de nieuwe Steentijd 5000-3000 jaar voor Chr). Dit wordt door archeologisch onderzoek gestaafd [3]. Op vele plaatsen in de Sahara zijn neolithische armbanden of brokstukken hiervan gevonden. Mooie exemplaren worden nog steeds te koop aangeboden. Het betreft armbanden van

graniet of zandsteen en niet van “marmer”. Vaak zijn het zware uitvoeringen met een afgeplatte, op doorsnee driehoekige vorm. Deze archeologische vondsten zijn te bewonderen in vele museale collecties.

Armbanden van Hombori “marmer” zijn tot nu toe bij archeologisch onderzoek nooit aangetroffen, ook niet bij de vele nederzettingen langs routes die de nomadische volken gebruikten voor handelsdoeleinden of voor het weiden van vee, zelfs geen fragmenten ervan. Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat de productie van Hombori armbanden van meer recente oorsprong is [Macdonald]. Voorstelbaar is dat de opkomst van de steenindustrie ten noorden van Hombori gekoppeld is aan de invloed van de Toearegs in dit gebied, die in de 19e eeuw toegenomen is [Macdonald]. De Songhai zouden toen het ambacht opgepakt kunnen hebben in de traditie van de Toeareg zoals deze al in Algerije, Noordoost Mali en Niger bestond. Verder archeologisch onderzoek zal hopelijk in de toekomst tot definitieve conclusies leiden.

Dankwoord

De auteur dankt de archeologen Monsieur Yvan Pailler en Professor Kevin Macdonald voor het beschikbaar stellen van hun beeldmateriaal.

Literatuur

- [1] Pailler, Y - *Des dernières industries à trapèzes à l'affirmation du Néolithique en Bretagne occidentale (5500-3500 av. J.-C.)* - British Archaeological Reports, International Series 1648, Oxford, 2007
- [2] Carmagnani, A.G en Y. Paillier - *Stone bracelet production in Mali* - Internet Archaeology 26, <http://dx.doi.org/10.11141/ia.26.16> 2009
- [3] Macdonald K.C - *The stone arm ring and related polished stone industries of Hombori (Mali)* - In: Allsworth-Jones, P, (ed.) *West African archaeology*: p. 117-126, BAR: Oxford, 2010
- [4] Zeltner de, F- *Objets en pierre polie de l'Air (Sahara soudanais)* – Bulletins et Memoires de la Société d'anthropologie de Paris, VI série Tome 3 fascicule 5-6, p 394-397, Paris, 1912
- [5] Dudot D. - *Notes sur la fabrication des anneaux de bras en pierre porés par les Touareg de L'air* - Notes Africaines N122, Dakar, 1969
- [6] Desplagnes, L. - *Le Plateau Central Nigérien. Une Mission Archéologique et Ethnographique au Soudan Français* – Emile Larose, libraire-éditeur Paris, 1907

Onderstaande literatuur is interessant voor dit onderwerp, maar in dit artikel wordt hier niet naar verwezen.

- * Camps-Fabrer, H & Dudot, B - *Bracelets de pierre* – Encyclop.berbère, 11 Bracelets – Caprarienses, encyclopedieberbere.revues.org/2650
- * Hilgemann F - *Les Peuples de l'anneau* - EKLA DVD, Montreuil, 2011
- * Laforgue, P. - *Etat actuel de nos connaissances sur la Préhistoire en Afrique Occidentale* - Bulletin du Comité d'Etudes Historiques et Scientif. de l'Afrique Occidentale Française 8, 105-71, Paris, 1925
- * Lhote, H - *L'anneau de bras des Toearegs, ses techniques et ses rapports avec la Préhistoire* - Bulletin de l'Institut Français d'Afrique Noire 12, 456-87, .Dakar, 1950
- * Marie, J - *Le Hombori* - in J. Gallais (ed) - *Pasteurs et paysans du Gourma. La condition sahélienne* - Paris: Mémoire du Centre d'Etudes de Géogr.Tropic., Ed. du CNRS, 141-63, Bordeaux, 1975

Lijst van afbeeldingen

1. 3 typen armbanden [3]
2. kaart van Mali, met Hombori - Wikipedia
3. armband van Hombori marmer Ø 10,5 cm – auteur
4. eerste fase: schijf [3]
5. de ruwe armband wordt vormgegeven [2]
6. het schuren met een stuk zandsteen [3]
7. zandstenen slijpstenen [2]
8. binnenkant bewerken met een ronde zandsteen [2, ongepubliceerd]

16. Mannen met armbanden boven de ellebogen en om de polsen - westelijke Sahel.

Lijst van afbeeldingen - vervolg

9. man aan het schuren op, en d.m.v. zandsteenrots [3]
10. groeven in zandsteen om armband glad te maken [2]
11. met koperen plaatje en nagels gerepareerd Ø 9 cm - maker onbek.
12. toeristen armbanden (één van rood marmer) Ø 8,5 cm – coll. auteur
13. glazen Bida imitatie Hombori armband Ø 10,5 cm – coll. auteur
14. houten imitatie Hombori armbanden Ø 14 en 12 cm – partic. coll.
15. Touareg armband met opstaande randen Ø 10 cm – coll. auteur
16. Mannen met armbanden – foto François-Edmond Fortier
17. prentbriefkaart van Songhai vrouw met armband

17. Songhai vrouw met hoge stenen armband

1. Bij deze Mursi vrouwen zitten de lipschijven in de bovenlip

Lichaamsversieringen bij de Mursi, een volk in Ethiopië

Guus van den Boogaard

Ondanks veel onrust in de wereld, en zeker ook in Afrika, blijft reizen aantrekkelijk. Guus bezocht Ethiopië, een immens land dat vooral bekend is om zijn oude Christelijke cultuur, maar waar evenwel ook nog meerdere tribale volken oude tradities handhaven.

In het Afrika museum (Berg en Dal) hingen een tijd enkele foto's van de Mursi waarbij hun extreme gezichtsvervormingen aan mond en oren de aandacht trokken. Omdat ik vaak in dat museum kom, liep ik er altijd even naar toe om verwonderd te kijken en me af te vragen wie zijn toch die Mursi en is er een speciale reden waarom ze dat doen?

In 2011 brachten mijn vrouw en ik een bezoek aan de Lower Omo Valley in Zuid Ethiopië. In 2013 schreef ik [1] al over een ander doel in deze reis, het bezoek aan het Hamer volk [1]: “De reis er naar toe is niet makkelijk, maar dat zal wel veranderen, omdat Chinezen een weg naar het zuiden aan het aanleggen zijn. Grote stukken weg zijn voor het oog klaar, maar men

heeft om de 25 meter de weg met grote stenen geblokkeerd en daardoor is deze onberijdbaar. Volgens onze chauffeur ontbreekt de toplaag van de weg nog, maar dat is al 6 jaar het geval...”.

Omdat wij het liefst zoveel mogelijk ‘authenticiteit’ zoeken, leek ons een reis naar het zuiden van Ethiopië* een uitdaging, daarbij ons wel realiserend dat ook de ontwikkeling van de bevolking van de Lower Omo Valley niet is stil blijven staan sinds de 19e eeuw, de tijd van de grote ontdekkingsreizen. Maar we troffen er nog veel oorspronkelijks aan. Traditionele kleding, hutten (afb.2), huidscarificaties, huidbeschilderingen en gezichtsvervormingen aan mond en oren waren overal nog aanwezig (afb.1,3,4,6,7,8,9,10).

2: De woningen van de Mursi nomaden

De Mursi

De Mursi leven in de Lower Omo Valley samen met tenminste tien andere stammen zoals de Hamar [1], Karo, Ari, Bodi en de Banna [2]. Het aantal stamleden wordt geschat op 7500, waarvan er zo'n 450 in stedelijke gebieden leven [3]. De Mursi zijn eigenlijk nomaden, maar extreme droogte heeft het houden van vee erg moeilijk gemaakt. Waar als gevolg van het voorkomen van de Tse-tse vlieg, de veroorzaker van de slaapziekte, het houden van vee extra moeilijk is, wordt wat aan landbouw gedaan met behulp van irrigatie.

Delen van de Lower Omo Valley zijn tegenwoordig nationaal park. En mede omdat in dit gebied de oudste sporen van de Homo Sapiens zijn gevonden, is het in 1980 uitgeroepen tot Unesco World Heritage [2, 6]. De status van nationaal park legt beperkingen op aan de daar levende bevolkingsgroepen, waarbij men moet denken aan regels met betrekking tot de jacht en het houden van vee.

Daarnaast is er het plan van de Ethiopische overheid om in de Omo Valley suikerfabrieken en stuwdammen te bouwen. De eerste, inmiddels gereedgekomen dam heeft nu al tot effect dat de gronden van de benedenloop van de rivier verdrogen en niet meer bruikbaar zijn voor beweiding en landbouw.

Al deze beperkingen zijn ingevoerd zonder compensatie voor de lokale stammen [3].

De Mursi zijn voornamelijk animisten, ze geloven in een wezen (Tumwi) dat groter is en meer macht heeft dan zichzelf. Deze geest leeft in de hemel, maar vertoont zich soms in de vorm van een regenboog of vogel. De Kômoru (sjamaan) zorgt voor communicatie tussen de mensen en Tumwi. Hij is verantwoordelijk voor het oproepen van regen in tijden van droogte, voor een goede oogst en voor de behandeling van ziekten [3].

3: Mursi vrouw met lipschijf en een schijf in elk oor

4: Groepje Mursi mensen op de markt, bij middelste vrouw is zichtbaar hoe de lip eruit ziet zonder lipschijf

Lichaamsversieringen

Het meest intrigerend aan de Mursi zijn de vrouwen met lipschotels met een doorsnede van meer dan 12 cm, die gedragen worden in hun onderlip. Bij meisjes van een jaar of 15 wordt de onderlip (het roze gedeelte) losgesneden van de rest van de lip. Dit doen de moeders of oudere vrouwen. Soms is er wat druk van de oudere generatie. Veel meisjes kiezen hier niet voor en trouwen gelukkig zonder deze 'piercing'. Sommige vrouwen kiezen ervoor op latere leeftijd deze lipbesnijdenis alsnog te ondergaan [4]. Als de lipschotel niet gedragen wordt, hangt de vergrote losse lip als een ahangsel op de kin. Op de markt bijvoorbeeld kom je dit regelmatig tegen (afb.4).

De lipschotel wordt van klei of hout gemaakt en versierd met plantaardige kleurstoffen (afb. 1,3,4,5,7,8). De rand van de meestal ronde schotel heeft een gleuf (afb. 4) waar de losgesneden lip en het vaste gedeelte ingeschoven wordt. Soms heeft de schotel een wat afwijkende vorm (afb.6)

Behalve de onderlip van de vrouwen, worden

5: Kleurig bewerkte lipschijf

zowel bij de mannen en als bij de vrouwen de oorlellen opengesneden en opgerekt. De incisie van lippen en oren wordt opgehouden met een houten plug tot de wond is genezen. Daarna volgt het oprekken door middel van een steeds grotere houten plug. Dit alles duurt ongeveer 3 – 6 maanden [5].

Huidscarificaties worden zowel bij de vrouwen als de mannen aangebracht met sneden van een mes, scherpe stenen of scheermesjes. In de sneden wordt as gewreven om lokale irritatie te bewerkstelligen. Hierdoor ontstaan verdikte littekens, scarificaties [2] (afb 1,7,8,9,10). Bij mannen gelden deze scarificaties als een onderscheiding voor dappere strijders en bij vrouwen zouden deze scarificaties op de huid een sensuele waarde hebben [2]. Het aanbrennen van deze lichaamsversieringen moet ongetwijfeld zeer pijnlijk zijn en de kans op een infectie is groot. De Mursi beschikken echter over een ruime kennis om door middel van plantensmeersels de pijnen te verlichten en de wonden te genezen [4].

Antropologen geven verschillende verklaringen voor het dragen van de lipschijven. Zo zou het gebruik

6. Zonder schijf hangt de lip als een slappe lus

zijn ontstaan in de slaventijd. De vrouwen zouden niet meer aantrekkelijk zijn om verhandeld te worden [1,4]. De Mursi zelf ontkennen deze verklaring. Een andere verklaring is dat het dragen van een lipschijf een sociale status geeft. In ieder geval is het een teken van schoonheid en zou het meer zelfvertrouwen geven aan vrouwen in de omgeving van mannen [5]. Opvallend is dat er o.a. bij de Kayapo en Suyá indianen in Brazilië, aan de andere kant van de wereld, vergelijkbare lipschotels gedragen worden. Bij de Kayapo alleen door mannen en bij de Suyá door mannen en vrouwen [3].

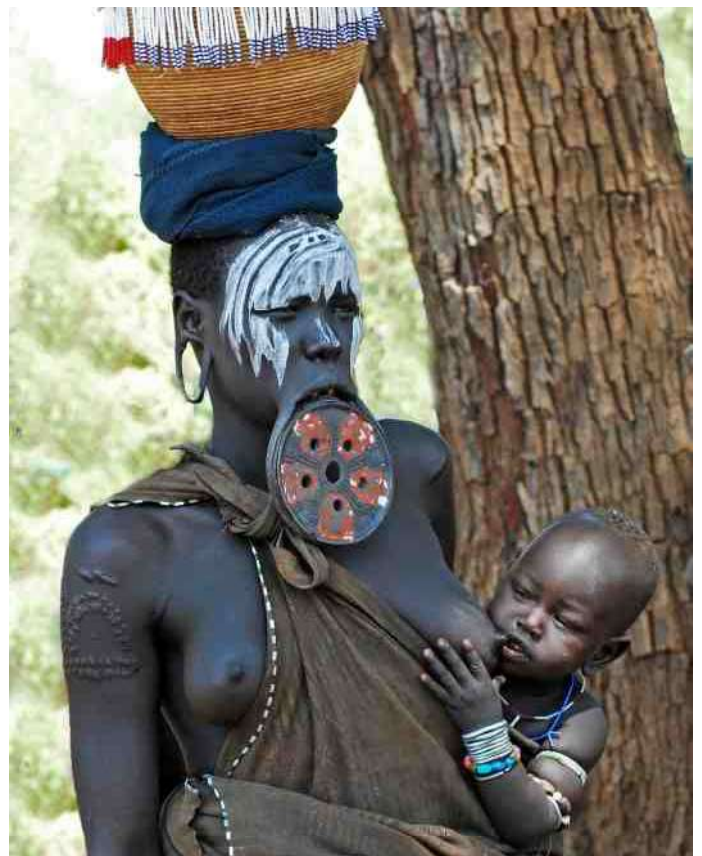
Tot slot

Tijdens ons bezoek aan een Mursi-dorp werden we heel vriendelijk welkom geheten en met veel gelach ontvangen. Het bezoek aan zo'n dorp is altijd een beetje ongemakkelijk, het blijft toch een beetje "aapjes" kijken en wel van twee kanten. Het is natuurlijk ook een vorm van inkomsten voor de bewoners, want voor het portretteren krijgen ze een kleine financiële beloning. Een geweer in Ethiopië (afb 9) is een statussymbool voor mannen. Volgens een lokale gids tijdens de reis werden deze wapens door militairen ten tijde van de opstand tegen keizer Haile Selassie (1974) uitgedeeld. Je zag er geregeld nog mannen mee lopen.

Nu, inmiddels enige jaren later, kijken we terug op een geweldige reis en die reis is voor iedereen met een redelijke conditie en interesse in lokale culturen beslist een aanrader.

7. Oudere vrouw met lipschijf, huiddecoraties en veel magische parafernalia aan een band over de kruin

8. Moeder met lipschijf en huiddecoraties (pigment+scar.)

9. Een automatisch vuurwapen als statussymbool

10. 'Goed gelukke' littekenvorming bij Mursi meisje

Bronnen

- [1] Boogaard, Guus van den - *Initiatierite bij het Hamervolk in Zuid-Ethiopië* – TK&C, jg 1 nr 2
- [2] Carillet, Jean-Bernard & Gordon, Frances Linzee - *Ethiopië en Eritrea* - Lonely Planet 2003
- [3] Wikipedia - *Mursi people* - online
- [4] Mursi online, University of Oxford, online
- [5] La Tosky, Shauna - *Reflections on the lip-plates of Mursi women as a source of stigma and self-esteem* - www.mursi.org/pdf/latosky.pdf
- [6] Wikipedia - *Omo National Park* – online

Foto's

- 1. tm 5, 7 tm 9 en 11 door de auteur
- 6. Mursi - www.greenethiopatours.com
- 10. Mursi - <http://fineartamerica.com>

Voor wie wat meer wil weten over deze (en dergelijke) reizen, zijn er meerdere op tribale regio's gespecialiseerde reisbureaus die goede informatie verstrekken.

11. Landschap in de Omo-vallei, het leefgebied van de Mursi